O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI JIZZAX FILIALI

ISSN 2181-3884

ZAMONAVIY ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLAR

xalqaro jurnali

Vol. 2 No. 4

2026

International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research

Volume 2 Issue 4
2026

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali

4-son
2026

Международный журнал современных научно-технических исследований

Том 2 Выпуск 4
2026

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

Xalqaro ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

P.f.d., prof., O.X. Turakulov

Bosh muharrir:

A.A. Abdumalikov

Tahrir kengashi mas’ul kotibi:

D.M. Jomurodov

Tahririyat hay’ati:

1. B.f.d., prof., S. Murodova (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
2. P.f.n., prof., S. Usmanov (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
3. T.f.n., dos., S. Tavboev (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
4. F.f.d., prof., N. Djusupov (O’zDJTU, UZB)
5. T.f.d., dos., S. Ruzimov (TTPU, UZB)
6. P.f.d., prof., G. Lekerova (SKU, KZH)
7. DSc., Ali Coşkan (ASUI, TR)
8. T.f.d., prof., D. Irgasheva (TATU, UZB)
9. T.f.d., prof., I. Siddikov (NRU TIIAME, UZB)
10. T.f.n., dos., S. Eshkabilov (NDU, US)

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro elektron jurnali (International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research) O’zMU Jizzax filiali Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2022-yil 9-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №038200 raqami bilan ro‘yxatidan o‘tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O‘zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-3884 ISSN raqami olingan.

© “O‘zMU Jizzax filiali” – 2023

Tahririyat manzili:

130100, Jizzax viloyati, Jizzax shahri,
Sh.Rashidov Shox ko‘chasi, 259-uy.

MUAMMOLI VAZIYATLAR VA MUNOZARALAR ASOSIDA BO‘LAJAK TARBIYA VA HUQUQ FANI O‘QITUVCHILARINING SIYOSIY TERMINLARDAN FOYDALANISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Maxamatxo‘jayeva Go‘zal Ulug‘bek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, katta o‘qituvchi.
e-mail: g.maxamatxojayeva@cspu.uz **ORCID**: https://orcid.org/0009-0009-5798-3232

Annotatsiya.

Maqolada muammoli vaziyatlar va munozaralar asosida bo‘lajak tarbiya va huquq fani o‘qituvchilarining siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Argumentativ tahlil metodi orqali siyosiy termin ishtirokidagi fikr, dalil va asoslovchi izoh o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan. Metodika muammoni anglash, terminlarni aniqlashtirish, dalillangan pozitsiya tuzish, muqobil fikrni muhokama qilish va terminologik refleksiya bosqichlari orqali ochib berilgan. Ko‘pchilik qarori, vakillik va fuqarolik ishtirokiga oid shartli o‘quv vaziyatlari hamda namunaviy javoblar ishlab chiqilgan. Termin ma’nosining aniqligi, vaziyatga mos qo‘llanishi, dalil va xulosa o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda qarshi fikrga javobning asoslanganligini baholash mezonlari taklif etilgan. Natijalar metodik ishlanma xususiyatiga ega bo‘lib, metodikaning samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish zarurati belgilangan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, tarbiya va huquq ta’limi, siyosiy terminlar, muammoli vaziyat, dalillangan munozara, argumentativ tahlil, vakillik, fuqarolik ishtiroki, terminologik refleksiya.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ВОСПИТАНИЯ И ПРАВА НА ОСНОВЕ ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ И ДИСКУССИЙ

Махаматходжаева Гузаль Улугбек кизи

Чирчикский государственный педагогический университет, старший преподаватель.

Аннотация.

В статье рассматривается методика развития навыков использования политических терминов у будущих учителей воспитания и права на основе проблемных ситуаций и дискуссий. Посредством метода аргументативного анализа исследуются взаимосвязи между утверждением, доказательством и обосновывающим пояснением при использовании политических терминов. Методика раскрывается через этапы осмысления проблемы, уточнения терминов, формирования аргументированной позиции, обсуждения альтернативной точки зрения и терминологической рефлексии. Разработаны условные учебные ситуации и образцы ответов, связанные с решением большинства, представительством и гражданским участием. Предложены критерии оценивания, включающие точность значения термина, уместность его употребления в конкретной ситуации, логическую связь между доказательством и выводом, а также обоснованность ответа на противоположную точку зрения. Результаты исследования носят характер методической разработки, при этом подчёркивается необходимость экспериментальной проверки эффективности предложенной методики.

Ключевые слова: будущий учитель, воспитание и правовое образование, политические термины, проблемная ситуация, аргументированная дискуссия, аргументативный анализ, представительство, гражданское участие, терминологическая рефлексия.

DEVELOPING PROSPECTIVE CIVIC AND LEGAL EDUCATION TEACHERS’ SKILLS IN USING POLITICAL TERMINOLOGY THROUGH PROBLEM-BASED SCENARIOS AND

DISCUSSIONS

Maxamatxo‘jayeva Go‘zal Ulug‘bek qizi

Chirchik State Pedagogical University, Senior Lecturer.

Abstract.

The article examines a methodology for developing prospective civic and legal education teachers’ skills in using political terminology through problem-based scenarios and discussions. Using argumentative analysis, the study explores the relationships between claims, evidence, and supporting explanations involving political terms. The methodology is presented through the stages of understanding a problem, clarifying terminology, constructing an evidence-based position, discussing alternative viewpoints, and engaging in terminological reflection. Hypothetical learning scenarios and sample responses concerning majority decisions, representation, and civic participation are developed. The proposed assessment criteria include the accuracy of terminological meaning, appropriateness of usage in a given context, logical connections between evidence and conclusions, and the justification of responses to opposing viewpoints. The findings constitute a methodological development, and the need for experimental validation of the proposed methodology’s effectiveness is emphasized.

Keywords: prospective teacher, civic and legal education, political terminology, problem-based scenario, evidence-based discussion, argumentative analysis, representation, civic participation, terminological reflection.

Kirish. Bo‘lajak tarbiya va huquq fani o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida siyosiy terminlardan aniq va o‘rinli foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki ushbu fanlar mazmunini tushuntirishda davlat, hokimiyat, demokratiya, fuqarolik jamiyati, siyosiy ishtirok, vakillik va siyosiy mas’uliyat kabi tushunchalarga murojaat qilinadi. O‘qituvchining bu terminlarni qanday izohlashi o‘quvchilarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni tushunishi, tushunchalar o‘rtasidagi farqlarni anglashi hamda o‘z fikrini asosli ifodalashiga ta’sir etishi mumkin. Shu sababli pedagogik tayyorgarlik jarayonida siyosiy terminlarni bilish bilan birga, ulardan muayyan muammoni tushuntirish va turli qarashlarni muhokama qilishda foydalanishga e’tibor qaratish zarur.

Siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmasi terminning ta’rifini eslab qolishdan kengroq mazmunga ega. U vaziyatga mos tushunchani tanlash, uni mazmunini buzmagan holda nutqqa kiritish, yaqin terminlardan farqlash va bildirilgan fikrni dalillar bilan asoslashni qamrab oladi. Masalan, “ko‘pchilik fikri”, “umumiy manfaat” va “demokratik qaror” tushunchalari bir muhokamada uchrashi mumkin, biroq ularni o‘zaro tenglashtirish vaziyatning bir tomonlama talqin qilinishiga olib keladi. Bo‘lajak o‘qituvchi bunday holatlarda tushunchalarning mazmuniy chegaralarini ochib berishi, muhokama ishtirokchilarining dalillarini tahlil qilishi va o‘z izohini tushunarli shaklda bayon eta olishi kerak.

Siyosiy terminlarni tayyor ta’riflar va ularni qayta aytib berishga qaratilgan topshiriqlar orqali o‘rgatish dastlabki bilimlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq talabaning munozara davomida zarur terminni mustaqil tanlashi, qarshi fikrga javob berishi yoki noto‘g‘ri qo‘llangan tushunchani aniqlashtirishi uchun faol nutqiy mashqlar ham talab etiladi. Aynan shu ehtiyoj siyosiy terminlarni muammoli vaziyatlar va munozaralar asosida o‘rgatishning metodik imkoniyatlarini ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Bunda o‘quv topshirig‘i talabada muayyan terminni qo‘llashga mazmuniy ehtiyoj uyg‘otishi lozim.

Muammoli vaziyat talaba oldiga izohlash, tanlash yoki qarama-qarshi dalillarni baholash zaruratini qo‘yadi. Munozara esa ushbu vaziyat yuzasidan shakllangan fikrni boshqalarga tushuntirish, savollarga javob berish va xulosani qayta ko‘rib chiqish imkonini yaratadi. Ularning o‘zaro bog‘lanishi siyosiy terminlarni fikrlash va muloqot vositasi sifatida qo‘llashga yo‘naltiriladi. Masalan, jamoaviy masalani hal qilishda ko‘pchilik taklifi bilan ayrim ishtirokchilarning manfaatlari o‘rtasida tafovut yuzaga kelgan vaziyat “demokratiya”, “vakillik”, “manfaat” va “mas’uliyat” tushunchalarini asosli qo‘llashni talab qiladigan topshiriqqa aylantirilishi mumkin.

Mazkur maqolada aniq metodik yechim sifatida muammoli vaziyatga asoslangan dalillangan munozara metodikasi taklif etiladi. Uning mazmuni talabaning vaziyatni tahlil qilishi, tayanch siyosiy terminlarni aniqlashtirishi, dalilga tayangan pozitsiya tuzishi va munozara yakunida o‘z nutqidagi terminlarning qo‘llanishini qayta baholashidan iborat. Ushbu jarayonda baholash talabaning qaysi pozitsiyani tanlaganiga emas, balki terminlarni mazmunan to‘g‘ri ishlatishi, fikrini asoslay olishi va muqobil qarashlarga munosabat bildirish sifatiga qaratiladi. Shunday tashkil etilgan munozarada o‘qituvchi tushunchalardagi noaniqliklarni aniqlashtiruvchi va dalillarga murojaat qilishni rag‘batlantiruvchi vazifani bajaradi.

Metodikaning bo‘lajak pedagoglar tayyorgarligiga mos jihati munozara natijalarini o‘qituvchilik faoliyati bilan bog‘lashda namoyon bo‘ladi. Talaba muhokamada qo‘llagan terminini keyinchalik maktab o‘quvchisiga qanday tushuntirishini, qanday misol tanlashini va tushunishni tekshirish uchun qanday savol berishini belgilaydi. Bu orqali

siyosiy terminlardan foydalanish ustida ishlash fan mazmunini o‘rgatish vazifasi bilan birlashtiriladi.

Maqolaning maqsadi muammoli vaziyatlar va dalillangan munozaralar asosida bo‘lajak tarbiya va huquq fani o‘qituvchilarining siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasining mazmuni, bosqichlari va topshiriqlarini asoslashdan iborat. Asosiy tadqiqot savoli muammoli vaziyat tahlili, munozaradagi nutqiy faoliyat va yakuniy refleksiyani siyosiy terminlarni aniq hamda mustaqil qo‘llashga yo‘naltirilgan yagona metodik jarayonda qanday bog‘lash mumkinligi bilan belgilanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Muammoli vaziyatlar va munozaralar asosida bo‘lajak tarbiya va huquq fani o‘qituvchilarining siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi muammoli ta’lim, argumentatsiya, konstruktiv munozara va terminologiyani o‘rgatishga oid tadqiqotlar bilan bog‘liq. Ushbu manbalar siyosiy terminlarni muayyan fikrni ifodalash, dalillash va muqobil qarashlarni tahlil qilish jarayonida o‘zlashtirish metodikasini asoslashga xizmat qiladi.

J. R. Saveryning “Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions” maqolasida muammoli ta’lim talabaning izlanishi, nazariya va amaliyotni birlashtirishi hamda muayyan muammo uchun asoslangan yechim ishlab chiqishiga yo‘naltirilgan yondashuv sifatida tavsiflanadi [1]. Ushbu qarashdan maqola mavzusiga tatbiqan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, siyosiy terminni o‘rgatish uchun berilgan vaziyat talabada tushunchani aniqlashtirishga ehtiyoj uyg‘otishi kerak. Masalan, jamoaviy qaror qabul qilishda turli manfaatlar to‘qnashuvi tasvirlangan topshiriq “vakillik”, “umumiy manfaat” va “siyosiy mas’uliyat” terminlarini izohlashni talab qilishi mumkin. Biroq bitta muammoli topshiriqdan foydalanish muammoli ta’limning to‘liq tizimi joriy etilganini anglatmaydi. Mazkur tadqiqotda Saveryning yondashuvi muammoli vaziyatni loyihalashning nazariy tayanchi sifatida qo‘llanadi.

Munozarada fikrni asoslash masalasini tushuntirishda S. E. Toulminning “The Uses of Argument” asari muhim o‘rin tutadi. Muallif turli sohalarda ilgari suriladigan da’volarning qanday asoslanishini tahlil qiladi [2]. Uning argumentatsiya modelida da’vo, dalil va dalildan da’voga o‘tishni asoslovchi qoida o‘rtasidagi munosabat ajratiladi. Ushbu modelni siyosiy terminlarni o‘rgatishga moslashtirish talabaning termin qatnashgan jumlasini mantiqiy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, “Taklifni ko‘pchilik qo‘lladi, demak, qaror demokratik” degan fikrda ovozlar soni dalil sifatida keltirilgan, biroq “demokratik qaror” tushunchasini qo‘llash uchun qanday mezonlarga tayanilgani ochilmagan. Shuning uchun maqolada munozara nutqini “fikr — dalil — asoslovchi izoh” tartibida tuzish taklif etiladi. Bu Toulmin modelining o‘quv maqsadiga moslashtirilgan shaklidir.

D. Kuhnning “The Skills of Argument” monografiyasida kundalik fikrlashning argumentativ xususiyatlari empirik jihatdan o‘rganiladi. Tadqiqot ishtirokchilaridan o‘z qarashlarini dalillash bilan birga, muqobil izohlarni, qarshi dalillarni va yangi ma’lumotlarni baholash ham talab etilgan [3]. Ushbu yondashuv siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmasini faqat tayyorlangan nutq orqali baholash yetarli emasligini asoslashga yordam beradi. Talaba savolga javob berish yoki qarshi fikrni muhokama qilish jarayonida ham terminning ma’nosini saqlashi zarur. Masalan, “vakillik” terminini ishlatgan talaba vakilning shaxsiy qarashi bilan u ifodalayotgan guruh manfaatlari o‘rtasidagi munosabatni tushuntira olishi kerak. Kuhnning tadqiqoti aynan siyosiy terminlarni o‘zlashtirishga bag‘ishlanmagan bo‘lsa-da, undagi dalillash va muqobil fikrni baholash vazifalari taklif etilayotgan munozara topshiriqlarining mazmunini belgilashda foydalidir.

D. W. Johnson va R. T. Johnsonning “Energizing Learning: The Instructional Power of Conflict” maqolasida intellektual qarama-qarshilikning ta’limiy imkoniyatlari konstruktiv munozara nazariyasi va tegishli tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Mualliflar qarama-qarshi fikrlarni o‘quv jarayonida maqsadli tashkil etish zaruratiga e’tibor qaratadilar [4]. Mazkur manba munozaraning ta’limiy qiymati uning qanday tashkil etilishiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Maqola mavzusi doirasida bundan kelib chiqadigan talab — ishtirokchilarga fikrini asoslash, boshqa pozitsiyani tinglash va dastlabki xulosasini qayta ko‘rib chiqish imkoniyatini yaratishdir. Jumladan, talabalarga muhokamadan keyin qarshi tomonning fikrini xolis bayon etish topshirilishi mumkin. Bunday vazifa siyosiy terminlardan o‘z pozitsiyasini himoya qilishda ham, boshqa qarashni aniq ifodalashda ham foydalanishga yo‘naltiriladi.

D. E. Hessning “Controversy in the Classroom: The Democratic Power of Discussion” kitobida bahsli siyosiy masalalarni sinfda muhokama qilishning demokratik ta’limdagi o‘rni yoritiladi [5]. Asar siyosiy mazmundagi munozarani pedagogik maqsadga muvofiq tashkil etish masalasini maqolaning mavzusi bilan bevosita bog‘laydi. Ushbu manbaga tayangan holda, bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlashda muhokama savolini tanlash va turli fikrlarni tahlil qilish uchun sharoit yaratishga e’tibor qaratish mumkin. Masalan, “Qaysi qaror eng to‘g‘ri?” shaklidagi umumiy savol o‘rniga “Taklif etilgan qarorda kimlarning manfaatlari hisobga olingan va bu qanday dalillardan ko‘rinadi?” savoli berilishi terminlarning vaziyatga bog‘langan holda qo‘llanishini talab etadi. Biroq Hessning tadqiqotini siyosiy terminlardan foydalanish ko‘nikmalariga doir bevosita eksperimental dalil sifatida talqin qilish mumkin emas; u munozaraning mazmuni va pedagogik tashkil etilishini asoslashga xizmat qiladi.

Siyosiy terminlarning mazmuniy aniqligini ta’minlashda M. T. Cabréning “Terminology: Theory, Methods and Applications” monografiyasi muhim nazariy asos bo‘ladi. Asarda terminologiyaning tushunchalar, maxsus til va kommunikatsiya bilan aloqalari yoritilgan [6]. Ushbu yondashuv munozaradan oldin tayanch terminlarning mazmunini aniqlashtirish zaruratini asoslashga yordam beradi. Chunki ishtirokchilar bir terminni turlicha tushunsalar, muhokamadagi kelishmovchilik fikrlar tafovutidan yoki tushunchalardagi noaniqlikdan kelib chiqayotganini ajratish qiyinlashadi. Shuning uchun metodikada munozaraga tayyorgarlikning tarkibiy qismi sifatida qisqa terminologik tayanch

tayyorlash taklif etiladi. Unda terminning ta'rifi, yaqin tushunchadan farqi va qo'llanishiga oid misol beriladi.

Tahlil qilingan adabiyotlar muammoli vaziyat va munozarani yagona metodik jarayonda bog'lash uchun bir-birini to'ldiruvchi asoslarni beradi. Saveryning yondashuvi muammoni izlanishga undaydigan tarzda qo'yishni, Toulmin va Kuhnning ishlari fikrni dalillash hamda muqobil qarashlarni baholashni, Johnson va Johnsonning tadqiqoti munozarani konstruktiv tashkil etishni asoslaydi. Hessning asari siyosiy masalalar muhokamasining pedagogik xususiyatlarini, Cabréning monografiyasi esa terminologik aniqlikni hisobga olishga xizmat qiladi. Ushbu manbalar tahlili asosida maqolada "muammoni anglash — terminlarni aniqlashtirish — dalillangan pozitsiya tuzish — muqobil fikrni muhokama qilish — terminologik refleksiya" ketma-ketligi taklif etiladi. Mazkur ketma-ketlikning bo'lajak tarbiya va huquq fani o'qituvchilari tayyorgarligidagi samaradorligini aniqlash alohida tajriba-sinovni talab etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda argumentativ tahlil metodi qo'llaniladi. Mazkur metod muammoli vaziyat yuzasidan bildirilgan fikr tarkibida siyosiy terminlarning qanday ma'noda qo'llanganini, ularning dalillar bilan bog'liqligini hamda qarshi fikrga javob berishdagi vazifasini o'rganishga yo'naltiriladi. Tahlil birligi sifatida siyosiy termin ishtirok etgan tugallangan argument, ya'ni fikr, uni tasdiqlovchi dalil va asoslovchi izohdan tashkil topgan nutqiy birlik olinadi. Maqola metodik ishlanma sifatida tayyorlanib, unda munozara topshiriqlari va ularni baholash tartibi taklif etiladi.

Tahlil materiali sifatida vakillik, demokratiya, fuqarolik ishtiroki, umumiy manfaat va siyosiy mas'uliyat tushunchalarini qo'llashni talab qiladigan muammoli vaziyatlar hamda ularga oid namunaviy munozara argumentlari tanlanadi. Vaziyatlarni tuzishda muqobil yechimlarning mavjudligi, dalillarni taqqoslash imkoniyati va bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatiga moslik hisobga olinadi. Har bir vaziyat uchun tayanch terminlarning manbalarga asoslangan qisqa izohi hamda muhokama savoli belgilanadi.

Argumentativ tahlil davomida dastlab ilgari surilgan fikr va unda qo'llangan siyosiy termin aniqlanadi. Keyin fikrni tasdiqlash uchun keltirilgan dalil ajratilib, ushbu dalil xulosani qay darajada asoslayotgani tekshiriladi. Shundan so'ng muqobil fikr yoki qarshi dalilga berilgan javobda termin mazmunining saqlanganligi baholanadi. Yakunda noaniq yoki asossiz qo'llangan terminlar aniqlashtirilib, argument qayta tuziladi. Ushbu amallar bitta metod doirasidagi izchil tahlil tartibini tashkil etadi.

Masalan, "Taklifni ko'pchilik qo'llab-quvvatladi, shuning uchun bu demokratik qarordir" degan argumentda "demokratik qaror" tayanch tushuncha, ko'pchilikning qo'llab-quvvatlashi esa dalil sifatida ajratiladi. Tahlilda ushbu dalil xulosa uchun yetarlimi, qaror qabul qilish jarayoni haqida qanday ma'lumotlar yetishmayapti va terminni qo'llash qanday izohni talab etadi, degan savollar ko'rib chiqiladi. Talabaga argumentni aniqlashtirish va qo'shimcha asos talab qiladigan jihatlarini ko'rsatish topshiriladi.

Argumentlarni baholashda to'rtta mezon taklif etiladi: siyosiy termin ma'nosining aniqligi, uning vaziyatga mos qo'llanishi, dalil bilan xulosa o'rtasidagi bog'liqlik va qarshi fikrga javobning asoslanganligi. Har bir mezon 0–2 ball bilan baholanadi: 0 ball — talab bajarilmagan; 1 ball — qisman bajarilgan; 2 ball — to'liq va asosli bajarilgan. Maksimal natija 8 ballni tashkil etadi. Baholashda talabaning siyosiy pozitsiyasi emas, balki terminlardan foydalanish va fikrni asoslash sifati hisobga olinadi. Taklif etilgan mezonlar munozara topshiriqlarini tahlil qilishga xizmat qiladi; metodikaning rivojlantiruvchi samaradorligini aniqlash esa alohida tajriba-sinov ma'lumotlarini talab etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Muammoli vaziyatlar va munozaralar asosida siyosiy terminlardan foydalanishni o'rgatishda asosiy e'tibor terminning muhokama davomida qanday vazifa bajarishiga qaratiladi. Talaba tushunchani izohlashi, undan muayyan fikrni asoslashda foydalanishi, qarshi dalilga javob berishi va zarur hollarda dastlabki jumlasini aniqlashtirishi kerak. Quyidagi tahlil muallif tomonidan ishlab chiqilgan shartli o'quv vaziyatlari va namunaviy javoblarga asoslanadi. Ular metodikaning mazmunini ko'rsatadi; talabalar bilan o'tkazilgan tajriba natijalarini ifodalamaydi.

Birinchi muammoli vaziyat: ko'pchilik qarori va manfaatlarni hisobga olish. O'quv topshirig'ida quyidagi holat taqdim etiladi: "Talabalar kengashi tadbir uchun ajratilgan mablag'ni taqsimlamoqda. O'ttiz nafar ishtirokchining yigirma nafari sport musobaqasini, o'n nafari esa kitobxonlik uchrashuvini tashkil etishni taklif qildi. Kengash vakili: 'Ko'pchilik sport musobaqasini tanladi. Demak, qolgan taklifni muhokama qilishga ehtiyoj yo'q', dedi". Munozara uchun "Ko'pchilikning tanlovi boshqa taklifni ko'rib chiqmaslikka yetarli asos bo'ladimi?" savoli beriladi.

Ushbu vaziyatda "demokratiya", "ko'pchilik", "ozchilik manfaatlari" va "ishtirok" tushunchalari ustida ishlash nazarda tutiladi. Talabalarga avval qaror qabul qilish tartibi, muhokama imkoniyati va ishtirokchilarning ehtiyojlari haqida qanday ma'lumotlar mavjudligini ajratish topshiriladi. Shundan keyin ular o'z pozitsiyasini "fikr — dalil — asoslovchi izoh" shaklida bayon qiladilar.

Dastlabki argumentning namunasi sifatida "Bu demokratik qaror, chunki yigirma kishi uni qo'llab-quvvatladi" jumlasi olinadi. Unda ko'pchilikning tanlovi dalil sifatida keltirilgan, biroq "demokratik qaror" tushunchasi faqat son jihatidan ustunlik bilan izohlangan. Argumentni aniqlashtirish uchun o'qituvchi "Barcha ishtirokchilar o'z taklifini tushuntira oldimi?", "Qaror qabul qilish qoidasi oldindan belgilanganmi?" va "Ikkinchi taklifni ko'rib chiqish qanday imkoniyatlarni ochadi?" savollarini beradi.

Qayta tuzilgan argument quyidagicha ifodalanishi mumkin: "Ko'pchilikning sport musobaqasini qo'llab-quvvatlashi qaror uchun muhim asosdir. Biroq qaror qabul qilish jarayonini demokratik deb baholashda ishtirokchilarning fikr

bildirish imkoniyati va muhokama tartibini ham hisobga olish kerak. Ozchilik manfaatlarini eshitish yakuniy tanlovni albatta o‘zgartirishni anglatmaydi, lekin qarorning asoslarini aniqlashtirishga yordam beradi”. Bu javobda talaba siyosiy terminni vaziyatning bir nechta belgisi bilan bog‘laydi va xulosasining chegarasini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muammoli vaziyat: vakillik va shaxsiy fikr. Navbatdagi topshiriqda shunday holat beriladi: “Guruh vakili universitetdagi uchrashuvda talabalar nomidan taklif bildirishi kerak. U guruh bilan maslahatlashmasdan, faqat o‘ziga ma’qul taklifni ‘barcha talabalarning fikri’ sifatida taqdim etdi. Keyinchalik ayrim talabalar ushbu taklifdan xabardor bo‘lmaganini bildirdi”. Munozara savoli: “Vakilning shaxsiy fikrini guruhning umumiy pozitsiyasi sifatida taqdim etishi qanday muammoni yuzaga keltiradi?”

Vaziyat “vakillik”, “manfaat” va “hisobdorlik” terminlarini qo‘llashga yo‘naltiriladi. Bu misol siyosiy vakillikni tushuntirish uchun pedagogik o‘xshatish sifatida ishlatiladi; talabalar guruhi vakili davlat hokimiyati organidagi vakil bilan aynan tenglashtirilmaydi.

Muhokamada “U vakil bo‘lgani uchun hamma nomidan xohlagan fikrini aytishi mumkin” degan shartli argument tahlil qilinadi. Ushbu jumlada “vakillik” tushunchasi cheklanmagan erkinlik sifatida talqin etilgan. Uni aniqlashtirish uchun talaba vakilga qanday vazifa yuklanganini, guruhning fikri qanday aniqlanishini va vakil o‘z faoliyati haqida qanday axborot berishini ko‘rib chiqadi.

Asoslangan javob namunasi quyidagicha tuziladi: “Vakillik guruh nomidan fikr bildirishni nazarda tutadi, shuning uchun vakil umumiy pozitsiyani aniqlashtirishi kerak. O‘z taklifini bildirish mumkin, ammo uni barcha talabalar qo‘llab-quvvatlagan fikr sifatida ko‘rsatish uchun yetarli asos zarur. Hisobdorlik nuqtayi nazaridan vakil uchrashuvda qanday taklif bildirganini va qanday javob olganini guruhga tushuntirishi lozim”. Ushbu javobda terminlar bir-birini to‘ldiradi: “vakillik” faoliyatning mazmunini, “manfaat” kimning ehtiyoji ifodalanayotganini, “hisobdorlik” esa faoliyat yuzasidan izoh berish munosabatini ochib beradi.

Qarshi pozitsiya sifatida “Har bir masalada barcha bilan maslahatlashish juda ko‘p vaqt oladi” degan fikr berilishi mumkin. Talabaning vazifasi ushbu dalilni e’tiborsiz qoldirmasdan javob tuzishdir: “Vaqt cheklanganida maslahatlashuv shakli qisqartirilishi mumkin. Biroq bu shaxsiy taklifni umumiy pozitsiya deb ko‘rsatish uchun asos bo‘lmaydi. Vakil taklifning kim tomonidan ilgari surilganini aniq aytishi mumkin”. Bunday javob termin ma’nosini saqlagan holda muqobil dalilga munosabat bildirish namunasidir.

Uchinchi muammoli vaziyat: fuqarolik ishtiroki va natijani baholash. Uchinchi vaziyat quyidagicha shakllantiriladi: “Hudud aholisi jamoat joyini obodonlashtirish bo‘yicha taklif tayyorlab, muhokamaga taqdim etdi. Taklif darhol amalga oshirilmadi. Muhokama ishtirokchilaridan biri: ‘Taklif bajarilmadi, demak, fuqarolik ishtiroki bo‘lmadi’, degan xulosani bildirdi”. Munozara savoli: “Taklifning amalga oshirilmagani ishtirok mavjud bo‘lmaganini anglatadimi?”

Vaziyatdagi asosiy terminlar “fuqarolik ishtiroki”, “jamoatchilik muhokamasi” va “natijadorlik”dan iborat. Argumentativ tahlilda ishtirok etish jarayoni bilan uning yakuniy natijasi o‘rtasidagi farq ochiladi. “Taklif bajarilmadi” degan ma’lumot natijaga oid bo‘lsa, undan “ishtirok bo‘lmadi” degan xulosa chiqarish qo‘shimcha asoslashni talab qiladi.

Namunaviy javob: “Aholining taklif tayyorlashi va uni muhokamaga taqdim etishi fuqarolik ishtirokining namoyon bo‘lishidir. Taklifning amalga oshirilishi esa ishtirokning natijadorligini baholashga tegishli masaladir. Natijadorlikni aniqlash uchun taklif ko‘rib chiqilganmi, qanday javob berilgan va uni amalga oshirishga qanday omillar ta’sir qilganini bilish kerak”. Bu misolda terminlardan foydalanish vaziyatdagi jarayon va natijani farqlashga xizmat qiladi.

Uchala muammoli vaziyat bo‘yicha argumentlarning aniqlashtirilishi quyidagi jadvalda umumlashtiriladi.

Dastlabki shartli fikr	**Tushunchani qo‘llashdagi muammo**	**Aniqlashtirilgan mazmun**
“Ko‘pchilik qo‘lladi, demak, qaror demokratik”.	Qarorning xususiyati faqat ovozlar soni bilan izohlangan.	Ko‘pchilik tanlovi bilan birga ishtirok va muhokama sharoitlari ham tahlil qilinadi.
“Vakil hamma nomidan xohlagan fikrini aytishi mumkin”.	Vakillik shaxsiy fikrni umumiy pozitsiya sifatida ko‘rsatish bilan tenglashtirilgan.	Shaxsiy taklif va ifodalanayotgan guruh pozitsiyasi farqlanadi.
“Taklif bajarilmadi, demak, fuqarolik ishtiroki bo‘lmadi”.	Ishtirok jarayoni yakuniy natija bilan aralashtirilgan.	Ishtirokning mavjudligi va uning natijadorligi alohida baholanadi.

Mazkur misollar bilan ishlash besh bosqichda tashkil etiladi. Dastlab talaba muammoni aniqlaydi va vaziyatdagi ma’lumotlarni ajratadi. Ikkinchi bosqichda tayanch terminlar qisqa izohlar va qarama-qarshi misollar yordamida aniqlashtiriladi. Uchinchi bosqichda har bir ishtirokchi dalillangan pozitsiya tayyorlaydi. To‘rtinchi bosqichda muqobil fikrlar muhokama qilinib, savol-javoblar orqali argumentlarning asoslari tekshiriladi. Beshinchi bosqichda talaba o‘z jumlasini qayta yozib, qaysi terminni nima sababdan aniqlashtirganini tushuntiradi. Shu tariqa munozara yakuniy terminologik refleksiya bilan tugallanadi.

Munozarada barcha talabalarni nutqiy faoliyatga jalb qilish uchun dastlab individual yozma javob tayyorlash tavsiya etiladi. So‘ng kichik guruhda fikrlar muhokama qilinadi va har bir ishtirokchidan boshqa talabaning argumentiga kamida bitta mazmuniy savol berish so‘raladi. O‘qituvchi “Bu termin bilan nimani nazarda tutdingiz?”, “Keltirgan dalilingiz

xulosangizni qanday asoslaydi?" va "Qaysi yangi ma'lumot fikringizni o'zgartirishi mumkin?" kabi savollar orqali tahlilni boshqaradi. Bunda umumiy xulosaga kelish majburiy shart sifatida belgilanmaydi; asoslangan kelishmovchilik ham muhokama natijasi bo'lishi mumkin.

Baholash metodologiyada belgilangan to'rtta mezonga muvofiq amalga oshiriladi: termin ma'nosining aniqligi, vaziyatga mos qo'llanishi, dalil va xulosa o'rtasidagi bog'liqlik hamda qarshi fikrga javobning asoslanganligi. Har bir mezon uchun 0–2 ball ajratiladi. Baholashda terminlarning ko'p ishlatilishi yuqori natija uchun yetarli hisoblanmaydi. Masalan, bir nechta siyosiy termin qatnashgan, ammo tushunchalari o'zaro aralashtirilgan javobga nisbatan bitta terminni aniq va dalillangan tarzda qo'llagan javob tegishli mezon bo'yicha yuqoriroq baholanishi mumkin.

Metodik tahlil natijasida siyosiy terminlardan foydalanish ustida ishlashning uchta muhim yo'nalishi ajratildi: terminning mazmuniy chegarasini aniqlashtirish, uni dalil bilan bog'lab qo'llash va qarshi fikr ta'sirida argumentni qayta tuzish. Ishlab chiqilgan misollar ushbu yo'nalishlarni muammoli vaziyat va munozara doirasida birlashtirish tartibini ko'rsatadi. Metodikaning amaliy samaradorligini tekshirishda esa talabalarning dastlabki va qayta ishlangan argumentlari bilan birga, yangi vaziyatda mustaqil tuzgan javoblarini ham baholash zarur.

XULOSA

Bo'lajak tarbiya va huquq fani o'qituvchilarining siyosiy terminlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish termin mazmunini tushunish, uni vaziyatga mos qo'llash va bildirilgan fikrni dalillar bilan asoslashni birgalikda tashkil etishni talab qiladi. Maqolada ushbu vazifalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan muammoli vaziyatga asoslangan dalillangan munozara metodikasi taklif etildi. Uning asosini muammoni anglash, terminlarni aniqlashtirish, dalillangan pozitsiya tuzish, muqobil fikrni muhokama qilish va terminologik refleksiya bosqichlari tashkil etadi.

Ishlab chiqilgan o'quv misollari siyosiy terminlarni qo'llashdagi mazmuniy noaniqliklarni ochib berish imkonini ko'rsatdi. Jumladan, ko'pchilik tanlovini demokratik qarorning yagona belgisi sifatida talqin qilish, vakilning shaxsiy fikrini guruh pozitsiyasi bilan tenglashtirish hamda fuqarolik ishtirokini faqat yakuniy natija orqali baholash kabi holatlar argumentativ tahlil uchun asos bo'ldi. Ushbu misollarda fikr, dalil va asoslovchi izohni ajratish terminning qanday ma'noda qo'llanganini tekshirish hamda xulosani aniqlashtirishga xizmat qildi.

Metodikaning muhim jihati munozarani talabaning dastlabki argumentini qayta ko'rib chiqishi bilan yakunlashdir. Bunda talaba qaysi tushunchani noaniq qo'llaganini, qarshi dalil uning fikriga qanday ta'sir qilganini va jumlasini nima sababdan o'zgartirganini izohlaydi. Baholashda termin ma'nosining aniqligi, vaziyatga mos qo'llanishi, dalil bilan xulosa o'rtasidagi bog'liqlik hamda qarshi fikrga javobning asoslanganligi hisobga olinadi. Bu mezonlar e'tiborni talabaning tanlagan siyosiy pozitsiyasidan uning nutqiy va tahliliy faoliyati sifatiga qaratadi.

Taklif etilgan topshiriqlar va baholash tartibidan bo'lajak tarbiya va huquq fani o'qituvchilarini tayyorlashga oid seminar hamda amaliy mashg'ulotlarda foydalanish mumkin. Tadqiqot natijalari metodik ishlanma bilan chegaralanadi. Keyingi bosqichda metodikani tajriba-sinovdan o'tkazish, talabalarning dastlabki va qayta ishlangan argumentlarini taqqoslash, shuningdek, siyosiy terminlarni yangi muammoli vaziyatlarda mustaqil qo'llash darajasini aniqlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Savery J. R. Overview of Problem-Based Learning: Definitions and Distinctions // Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. – 2006. – Vol. 1, № 1. – P. 9–20. – DOI: https://doi.org/10.7771/1541-5015.1002.

2. Toulmin S. E. The Uses of Argument. – Updated ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511840005.

3. Kuhn D. The Skills of Argument. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511571350.

4. Johnson D. W., Johnson R. T. Energizing Learning: The Instructional Power of Conflict // Educational Researcher. – 2009. – Vol. 38, № 1. – P. 37–51. – DOI: https://doi.org/10.3102/0013189X08330540.

5. Hess D. E. Controversy in the Classroom: The Democratic Power of Discussion. – New York: Routledge, 2009. – DOI: https://doi.org/10.4324/9780203878880.

6. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications / ed. by J. C. Sager; transl. by J. A. DeCesaris. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999. – XII, 248 p. – DOI: https://doi.org/10.1075/tlrp.1.